

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«НАЦІОНАЛЬНИЙ ГІРНИЧИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

Кафедра економіки підприємства

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни «*РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА*»

Дніпропетровськ 2016

ЧАСТИНА I. ЛЕКЦІЇ

Тема 1. Теоретичні основи регіональної економіки

- 1.1. Регіональна економіка як наука: предмет і об'єкти її вивчення.
- 1.2. Основні поняття регіональної економіки.

1.1. Регіональна економіка як наука: предмет і об'єкти її вивчення

Регіональна економіка як наука є відносно молодою. Перші дослідження її методологічних основ належать до початку ХХ ст. Так на Заході в 50-х роках ХХ ст. сформувалась *регіональна наука* (Regional Science), організатором якої став У. Айзард (США). Він ініціював також створення Асоціації регіональної науки.

Сам предмет регіональної економіки як науки в СРСР вперше в кінці 60-х років ХХ ст. сформулював академік М. Некрасов. На його думку, регіональна економіка спираючись на економічні закони, вивчає сукупність економічних факторів та явищ, зумовлених раціональним розміщенням продуктивних сил.

У «географічному енциклопедичному словнику» регіональна економіка визнається як науковий напрям, що склався в СРСР на початку 60-х років на перетині економіки і географії та поступово розвинувся в самостійну галузь економіки, яка вивчає закономірності розміщення продуктивних сил і регіонального розвитку.

Продуктивні сили – це система особистих і технічних елементів, завдяки яким відбувається обмін між людиною та природою у процесі суспільного виробництва.

Матеріально-натуральне наповнення економіки проявляється саме в продуктивних силах суспільства.

Складові продуктивних сил:

1. До них належить передусім робоча сила як здатність людини творити у матеріальній і духовній сферах. Робоча сила втілюється в *трудових ресурсах* регіонів і держави в цілому.

2. Другою складовою продуктивних сил є *речовий фактор* виробництва, тобто засоби виробництва, які людина використовує в процесі праці.

Засоби виробництва поділяються на:

- засоби праці;
- предмети праці.

Регіональна економіка – галузь наукових знань про економіку регіонів, закономірності економічного розвитку і функціонування суб'єктів господарювання на конкретній території.

Але існує й інше визначення регіональної економіки.

Регіональна економіка – це *система суспільних відносин*, що історично склалась у межах областей держави і являє собою сукупність взаємопов'язаних ланок та зв'язків, що забезпечують її стійкість як на макро-,

так і на макрорівні, а також цілісність держави в цілому.

Регіональна економіка як *система* охоплює виробничі, фінансові, кредитні та суспільні відносини, що виникають і розвиваються на території *певного регіону*. Вона розробляє *економічні стратегічні* пропозиції регіонального розвитку продуктивних сил.

Об'єктом регіональної економіки є територія, регіон як цілісна суспільно - географічна система зі своїм природно-ресурсним потенціалом та властивою лише йому територіальною організацією економіки.

Предметом регіональної економіки є вивчення розміщення продуктивних сил і регіонального розвитку: розміщення галузей економіки найважливіших природно-економічних, демографічних і екологічних особливостей регіонів, а також міжрегіональних, внутрішньорегіональних та міждержавних економічних зв'язків.

При вивченні регіональної економіки необхідно розрізнити поняття «регіональна економіка» і «економіка регіону».

Економіка регіонів – це всі підприємства, організації і заклади, що знаходяться на її території. До *регіональної економіки* необхідно відносити лише ті підприємства організації і заклади, які розміщені на території того чи іншого регіону, перебувають у підпорядкуванні відповідних територіальних органів влади та управління.

В Україні розрізняють *три основні рівня* регіональної економіки:

- 1) національна економіка;
- 2) суспільно-географічні комплекси регіонального рівня;
- 3) муніципальна (місцева) економіка.

Головні завдання, які вирішує регіональна економіка:

- забезпечення ефективності суспільного виробництва за рахунок раціонального розміщення виробництва, тобто продуктивних сил;
- комплексний розвиток регіонів;
- регіоналізація єдиної соціальної, економічної, демографічної та екологічної політики.

У межах регіональної економіки досліджуються такі *проблеми*:

- регіональна політика держави;
- розробка та реалізація регіональних програм економічного і соціального розвитку;
- ефективність спеціалізації та комплексного розвитку регіону;
- економічне районування;
- районне планування та інші питання, пов'язані з розміщенням продуктивних сил і комплексним розвитком регіонів.

Вирішенню цих проблем повинно сприяти дотримання певних принципів формування регіональної економіки.

Принципи формування регіональної економіки:

1. Першим принципом функціонування регіональної економіки є *цілеспрямованість*. Враховуючи те, що зростання виробництва не є основною складовою регіональної системи економіки, цей принцип визначається як *умова досягнення конкретних цілей* в рамках функціонування

територіальної системи.

Для регіональної економіки така мета має два напрями:

- спрямованість регіональної економічної системи у русло саморозвитку для здійснення розширеного економічного відтворення;
- відповідність конкретних цілей розвитку регіональної економічної системи загальним цілям національної економіки.

2. Другий принцип – *цілісність*. Цей принцип слід розуміти як можливість регіональної системи функціонувати в автономному режимі на основі комплексного розвитку та використання природних, мінерально-сировинних, трудових, фінансових ресурсів і, відповідно, єдиної функції управління цим розвитком.

3. *Самоорганізація*. Сутність цього принципу полягає в тому, що регіональна економіка має розвиватися так, щоб найкраще використовувати наявний ресурсний потенціал і найефективнішим шляхом досягати поставлених цілей.

4. *Специфічність і загальність*. Виконуючи вимоги цих принципів регіональна економіка повинна мати:

- загальні риси, що відповідають рисам національної економіки в цілому;
- загальні риси, що кореспондуються з аналогічними регіональними системами;
- специфічні особливості, які визначають природну диференціацію умов економічної діяльності на території країни.

1.2. Основні поняття регіональної економіки

У кожній державі існують відмінності в географічному положенні окремих частин її території, природно-кліматичних умовах, корисних копалинах, етнічній структурі населення. Тому на сучасному етапі розвитку ринкової економіки все більшої актуальності набувають питання вдосконалення територіальної організації продуктивних сил саме на *регіональному рівні*.

Для того щоб досліджувати територіальну організацію економіки на рівні регіонів слід визначити суть самого поняття "регіон". На сьогоднішній день не існує єдиного поняття «регіон»; його визначення залежить від підходу дослідника.

Виділення чи агрегування регіонів проводиться для цілей управління, планування і здійснення економічної та соціальної політики. Регіони є продуктом матеріальних сил в історії. Обриси регіонів змінюються в результаті як зовнішніх, так і внутрішніх ініціатив.

Таким чином, *соціально-економічний (суспільний) регіон* можна визначити як частину території держави, виділену за сукупністю різних ознак *в адміністративну одиницю*, свідомо спрямовану і координовану для досягнення цілей суспільного розвитку та запобігання дій руйнівних чи зовнішніх сил. В умовах України первинним регіоном є адміністративні

області і Автономна республіка Крим.

В усіх законодавчих актах України **регіон** визначається як частина території України, що відрізняється від інших спільністю природних, соціально-економічних, національно-культурних та інших умов. Регіон може співпадати з межами території суб'єкта держави чи об'єднувати території кількох суб'єктів України. В цьому значенні регіон розглядається вже як *адміністративно-територіальне утворення певного рівня*.

Оскільки регіон розглядається як певна територія, тому треба встановити різницю між цими поняттями.

Територія – вихідне поняття регіональної економіки – обмежена частина твердої поверхні Землі, що характеризується певною площею, географічним положенням та іншими ознаками. Поняттями, що його доповнюють, є **акваторія** – обмежена частина водної поверхні Землі, та **аероторія** – частина повітряної оболонки Землі, співвіднесена з певною територією чи акваторією. Родовим поняттям, що об'єднує їх зміст є **геоторія**.

На відміну від території, кожен **регіон** незалежно від розміру території та рівня розвитку, можна уявити у вигляді *територіальної соціально-економічної системи*, що характеризується складною структурою, яка включає в себе всі види продуктивних сил і відображає всю багатогранність суспільних відносин на цій території. Отже, **регіон** – це передусім *територіальна система*, тобто регіональний суспільно-географічний комплекс, що розташований на певній території держави.

Основні терміни:

територія,	регіон,
аероторія,	регіональна економіка,
акваторія,	соціально-економічний (суспільний)
геоторія,	регіон,
продуктивні сили,	

Контрольні питання:

1. Надайте визначення «продуктивних сил» та їх основних складових.
2. Надайте визначення поняттю «регіональна економіка», його об'єкту та предмету. Поясніть різницю між поняттями «регіональна економіка» та «економіка регіону».
3. Охарактеризуйте рівні регіональної економіки.
4. Назвіть основні завдання регіональної економіки.
5. Поясніть проблеми регіональної економіки.
6. Назвіть принципи формування регіональної економіки.
7. Надайте визначення поняттям «регіон» та «соціально-економічний регіон».
8. Поясніть категорії «територія», «акваторія», «аероторія», «геоторія».

Тема 2. Потенціал регіональної економіки

2.1. Сутність потенціалу розвитку регіону і його оцінка.

2.2. Природно-ресурсний потенціал і природокористування.

2.1. Сутність потенціалу розвитку регіону і його оцінка

Основою розвитку економіки регіону є його потенціал.

Потенціал регіональної економіки – це природні, економічні, соціальні, екологічні ресурси регіону, що знаходяться на його території, використовуються чи можуть бути використані для розвитку його господарського комплексу.

Основними складовими потенціалу розвитку регіону є природно-ресурсний, демографічний, науково-технічний, виробничий, фінансовий потенціал. Кожен з них має свою структуру, відрізняється специфічними характеристиками, особливостями використання та впливу на економіку регіону. Потенціал регіону також виступає як фактор розвитку та економічного відтворення.

Економіка будь-якого регіону характеризується єдиними *основними складовими*. До них відносять: *землю, працю, капітал*, які необхідні для безперервного процесу виробництва.

На сумарний обсяг виробництва будь-якого регіону впливають розміри та якість його ресурсів – землі, праці та капіталу. Ці продуктивні ресурси відомі як фактори виробництва.

До основних економічних проблем як регіону, так і країни в цілому відносять оптимальне використання праці та природно-ресурсного потенціалу (ПРП).

Земля – основа багатства, простір для організації виробництва та функціонування економіки. Земля (у широкому розумінні) – це всі види природних ресурсів, що використовуються у суспільному виробництві, це простір для розміщення продуктивних сил регіону.

Такі природні ресурси, як клімат, сонячне світло, повітря не вважаються безпосередніми факторами виробництва, однак вони також беруть участь у виробничому процесі.

Для розвитку економіки необхідним є **капітал** – це різноманітні ресурси, зокрема виробничі будівлі, машини, інструмент, сировина, напівфабрикати, транспортні засоби. Природні ресурси є також капіталом. До капіталу (нематеріального) відносять також знання людей, вміння їх застосовувати, виробляти різного роду продукцію тощо.

Праця – це людські зусилля, спрямовані на виробництво, а **виробництво** – це процес сукупної праці для створення матеріальних благ.

Основні складові ресурсного потенціалу та особливості їх оцінки.

Під **природно-ресурсним потенціалом (ПРП)** регіону розуміють сукупну продуктивність його природних ресурсів, яка охоплює функцію засобів виробництва та предметів споживання, що виражається в їх *суспільній споживчій вартості*.

Серед значних видів оцінок ПРП регіону основне значення має економічна та економіко-географічна оцінка природних ресурсів.

Зміст економічної оцінки ПРП визначається економічною ефективністю та соціальною вигодою від використання ресурсів, тобто в оцінці їх суспільної споживчої вартості.

Економіко-географічна оцінка складається з величини запасів природних ресурсів, потреби в них і можливостей використання.

Узагальнюючим показником економічної оцінки природних ресурсів доцільно вважати вартість валової продукції, виражену в загально державних або (у випадку відсутності) регіональних кадастрових цінах, розрахованих методом ранжирування наведених витрат.

Рівень зосередження окремих видів природних ресурсів та рівень забезпечення ними суспільних потреб окремих регіонів відзначаються значною диференціацією і територіальними особливостями. Так, наприклад, у Дніпропетровській, Донецькій та Луганській областях зосереджено приблизно 80% потенціалу мінеральних ресурсів України.

Важливою передумовою розвитку регіону є оцінка та аналіз регіональних відмінностей в економічному потенціалі та рівнях економічного розвитку.

Поняття «*економічний потенціал регіону*» розкриває загальні його можливості, їх економічну потужність. Під «рівнем економічного розвитку» розуміють *ступінь використання усіх виробничих ресурсів, можливості задоволення найважливіших суспільних та індивідуальних потреб.*

2.2. Природно-ресурсний потенціал і природокористування

Здебільшого під ПРП розуміють сукупність природних ресурсів і умов, які знаходяться в певних географічних межах, що забезпечують задоволення економічних, соціальних, екологічних та інших потреб людини і суспільства.

ПРП є одним із найважливіших чинників розвитку та розміщення продуктивних сил регіонів. Він включає такі елементи природного середовища:

а) *природні ресурси*, тобто елементи природного середовища, які беруть безпосередню участь у матеріальному виробництві та невиробничій діяльності;

б) *природні умови* – елементи природного середовища, які не беруть безпосередньої участі в суспільному виробництві.

Під *природними ресурсами* розуміємо все те, що людина використовує для забезпечення свого існування. Це продукти харчування, мінеральна сировина, енергоносії, вода, повітряний простір тощо.

Придатні для використання, але ще не досліджені за наявного рівня вивченості території ресурси називають *потенційними*.

За своєю економічною сутністю природні ресурси мають *споживчу вартість*. Природні ресурси є матеріальною базою виробництва, постійно споживаються ним і вимагають свого повного відновлення у натуральній

формі.

В економічному відношенні можливі для експлуатації *природні ресурси* поділяються на чотири групи:

- 1) *зовнішні* – енергія Сонця, гравітаційна енергія;
- 2) *поверхні Землі*, що в свою чергу поділяються на ресурси *фізичного середовища* (літосферу і гідросферу) та *біологічні* (наземні води, ґрунтові);
- 3) *земних глибин* – мінерально-сировинні (металеві і неметалеві);
- 4) *паливно-енергетичні*.

За цільовим призначенням природні ресурси поділяються на:

- матеріальні;
- пізнавальні;
- естетичні;
- рекреаційні тощо.

З поняттям ПРП тісно пов'язаний термін «природокористування», який у цілому зводиться до використання ПРП.

Тобто *природокористування* – це діяльність, спрямована на використання і відтворення елементів ПРП та запобігання забрудненню довкілля.

Розрізняють такі основні блоки природокористування:

1) *оцінка природних ресурсів і пошук економічних механізмів досягнення їх найраціональнішого використання* (різні форми плати за ресурси, прогресивні технології, безвідходне виробництво та ін.);

2) виявлення негативного впливу економічної діяльності на довкілля та оцінка збитків;

3) створення економічного механізму регулювання впливу господарської діяльності чи відновлення деградованої природи (плата за забруднення, штрафні санкції тощо);

4) управління природокористуванням, тобто співвідношення економічних та інших методів регулювання цього процесу, аналіз реальної ситуації, що склалася у тій чи іншій галузі, розробка заходів на перспективу.

Розробка організаційно-економічного механізму природокористування на регіональному рівні *базується на диференціації підходів* щодо використання природних ресурсів. Ці підходи мають бути розроблені й адаптовані для кожного регіону з урахуванням особливостей локальних територій та чітким визначеннями регіональних пріоритетів.

Основні терміни:

виробництво,
земля,
капітал,
потенціал регіональної економіки,
праця,
природні ресурси,
природні умови,
природно-ресурсний потенціал.

Контрольні питання:

1. Надайте визначення «потенціалу регіональної економіки» і назвіть його основні складові.
2. Назвіть основні складові економіки та розкрийте їх зміст.
3. Розкрийте сутність природно-ресурсного потенціалу регіону.
4. Охарактеризуйте особливості оцінки природно-ресурсного потенціалу регіону.
5. Назвіть елементи природного середовища, які входять до складу ПРП.
6. Назвіть групи, на які придатні для експлуатації природні ресурси в економічному відношенні.
7. Назвіть види природних ресурсів за цільовим призначенням.
8. Розкрийте сутність «природокористування» та охарактеризуйте основні блоки цього поняття.

Тема 3. Демографічний, розселенський і працересурсний потенціал

- 3.1. Демографічний та розселенський потенціал.
- 3.2. Працересурсний потенціал.

3.1. Демографічний та розселенський потенціал

Демографічний потенціал

Населення впливає на економіку країни через свою *економічно активну частину*: загальну чисельність зайнятого в суспільному виробництві населення, його віково-статеву структуру, рівень освіти, професійний склад і територіальну організацію.

Чисельність і динаміка трудових ресурсів справляють певний вплив на *характер* розвитку виробництва та економіки загалом.

Скорочення приросту трудових ресурсів обмежує можливість екстенсивного розвитку виробництва і збільшує залежність економічного зростання від підвищення продуктивності праці.

Характеристика *природного приросту* визначається співвідношенням рівня народжуваності та рівня смертності в регіоні, які залежать від сукупності економічних, національно-історичних, політичних та інших факторів.

Демографічна ситуація в регіоні визначається також *міграціями населення*.

Важливим індикатором внутрішньорегіональних переміщень населення є *сальдо міграції між містом і селом*.

Головними характеристиками демографічного потенціалу регіону є:

- 1) співвідношення показників природного руху населення, що розглядається послідовно за певний проміжок часу;
- 2) статевовіковий склад населення;

3) співвідношення показників механічного руху населення.

Основні показники руху населення – народжуваність та смертність, механічний притік та відтік – відображаються такими сумарними показниками:

1) *природний приріст* – визначають як різницю між кількістю народжених та померлих у певний період часу;

2) *сальдо міграції* – визначають як різницю між кількістю тих, хто прибув до регіону, та тих, хто вибув з нього, в певний період часу;

3) *загальне збільшення та загальне зменшення населення* – відповідно сума народжених та сума померлих у регіоні та тих, хто прибув чи вибув, за певний проміжок часу;

4) *загальна динаміка населення* – сума показників збільшення чи зменшення, або природного приросту та сальдо міграції населення.

Поряд з абсолютними показниками застосовують *відносні показники руху населення* у вигляді демографічних коефіцієнтів:

- коефіцієнт народжуваності;
- коефіцієнт смертності;
- коефіцієнт природного приросту.

Вони обчислюються на 1 тисячу жителів у проміле (‰).

Найвищою кількістю народжених у 2011 р. вирізнялись в Україні Рівненська, Закарпатська, Волинська, Івано-Франківська, Чернівецька та Львівська області. Показник коефіцієнту народжуваності у них перевищував середній по Україні в 1,3–1,1 рази і становив від 15,4 до 10,8‰. *Найнижчою кількістю народжених* виділялась Чернігівська (8,1 ‰), Сумська, Луганська, Полтавська, Донецька та Черкаська області.

Найнижчий коефіцієнт смертності в Україні був в м. Києві, Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Рівненській та Чернівецькій областях, і становив від 10,3 до 13,7‰, що є нижчим за середній по країні показник у 1,2–1,6 рази.

Таким чином, для України в цей рік характерним було природне скорочення населення.

Існують також диспропорції у статевовіковій структурі населення. В Україні чисельно жінки переважають над чоловіками, але переважно за рахунок старших вікових груп. Існують також територіальні відмінності у співвідношенні жінок і чоловіків. Найгірше співвідношення кількості чоловіків і жінок склалось у північно-східних і центральних областях країни.

В Україні відмічається скорочення кількості осіб, молодших за працездатний вік. В Україні відбувається прискорення старіння населення.

Розселення

Об'єктивна інформація розселенського потенціалу регіону особливо необхідна при здійсненні регіональної та соціальної політики, а також при районних плануваннях і реалізації різних інвестиційних програм.

Найбільш простим показником розселення є *густота населення*. Але цей показник має численні модифікації: густота населення на обмеженій

території, густина сільського населення, міського населення.

Система регіонального розселення – це сукупність поселень, які об'єднані цілісністю наявних економічних і соціальних зв'язків. Формуються ці системи під впливом різних чинників, головними з яких є розміщення продуктивних сил, економіко-географічне положення, поєднання природних умов і ресурсів, рівень розвитку інфраструктури тощо.

3.2. Працересурсний потенціал

Виражає відносини між членами суспільства, спрямовані на відтворення ресурсів праці. Його характеризує поняття **економічно-активного населення**, яке згідно з концепцією робочої сили визначається як населення обох статей віком 15–70 років, яке протягом певного періоду забезпечує пропозицією робочої сили для виробництва товарів і послуг.

Якісними характеристиками трудових ресурсів є: освіта, професійна і кваліфікаційна структури, частки міського та сільського населення, статевовікова структура, здоров'я, міграційна мобільність тощо.

Одним з основних інструментів регулювання використання трудового потенціалу є *баланс трудових ресурсів*, який складають за даними статистичного обліку і демографічних розрахунків. Найвищий рівень забезпеченості трудовими ресурсами мають *західні області*, які характеризуються значною щільністю сільського населення. Суттєвими є відмінності у використанні трудових ресурсів у селах і містах. В усіх найбільших та великих містах склалася висока частка зайнятості у промисловості (особливо в машинобудуванні, легкій і харчовій), на транспорті та у соціальній сфері.

При регулюванні використання трудових ресурсів слід враховувати галузеву потребу в робочій силі та територіальний аспект її формування.

В Україні виділяють *п'ять типів регіональних ринків праці*.

Перший тип має чітко окреслені *ознаки браку* трудових ресурсів як у промисловому, так і в аграрному секторах економіки. І це створює експериментальні умови відтворення робочої сили. Його утворюють *поліські, подільські та деякі карпатські області* з низьким рівнем індустріального розвитку.

Другий тип регіональних ринків наближається до першого, проте ознаки депресивності не досить чітко відстежуються. Для нього характерні дещо нижчі темпи падіння обсягів виробництва та більш суттєві зміни в його структурі. До цього типу відносяться ринки праці Вінницької, Київської, Кіровоградської, Львівської, Сумської, Полтавської та Чернівецької областей.

Третій тип формують індустріально розвинуті області – Дніпропетровська, Донецька та Луганська – з досить високою мобільністю робочої сили та глибоким кризовим станом усієї сфери прикладання праці через її високу залежність від економічного стану галузей видобувної та важкої промисловості.

Четвертий тип охоплює Запорізьку, Харківську області та м. Київ. Характерними для нього є висока мобільність робочої сили, достатні пропозиції щодо працевлаштування населення, місткість ринку праці.

П'ятий тип регіональних ринків праці утворюють причорноморські області – Одеська, Херсонська, Миколаївська та АРК з високою орієнтацією працездатного населення на різні форми самостійної зайнятості у сфері як офіційної, так і неофіційної економіки.

Основні терміни:

економічно-активне населення,
загальне збільшення населення,
загальне зменшення населення,
природний приріст,
сальдо міграції,
система регіонального розселення

Контрольні питання

1. Розкрийте сутність основних характеристик демографічного потенціалу регіону. Охарактеризуйте демографічний потенціал України.

2. Назвіть та поясніть основні показники руху населення і відповідні до них сумарні та відносні показники.

3. Охарактеризуйте статевовікову структуру населення України.

4. Назвіть відмінні риси системи регіонального розселення в Україні.

5. Надайте визначення економічно-активному населенню України.

6. Назвіть якісні характеристики трудових ресурсів.

7. Охарактеризуйте баланс трудових ресурсів в Україні.

8. Охарактеризуйте п'ять типів регіональних ринків праці, які виділяють в Україні.

Тема 4. Виробничий, науково-технічний, інноваційно-інвестиційний потенціал

4.1. Виробничий потенціал.

4.2. Науково-технічний потенціал.

4.2. Інноваційно-інвестиційний потенціал.

4.1. Виробничий потенціал

Виробничий потенціал – це спроможність галузей економіки країни та регіонів виробляти товари і послуги для населення та виробництва.

Найбільшим виробничим потенціалом серед сфер складових господарського комплексу в Україні характеризується *промисловість*. У промисловості створюється майже половина національного доходу країни. Вона характеризується складною, розвиненою галузевою структурою і представлена потужним паливно-енергетичним і металургійним комплексом, багатогалузевим машинобудуванням, хімічною і нафтохімічною

промисловістю, виробництвом будівельних матеріалів, легкою, харчовою галузями тощо.

Оснoву економіки регіону становить *міжгалузевий регіональний комплекс* – це сформоване територіальне поєднання взаємопов'язаних галузей і виробництв в економічних районах, вузлах, центрах, завдяки якому може бути забезпечений максимальний господарський ефект при найменших витратах. Досягнення таких результатів можливе при найбільш раціональному підборі взаємопов'язаних галузей, підприємств і виробництв, забезпечення економічно ефективних пропорцій їх розвитку, оптимальних розмірів підприємств з урахуванням загальнодержавних інтересів та відповідно до місцевих природних і економіко-географічних умов.

Визначальним у виділенні міжгалузевих комплексів на *регіональному рівні* є *відтворювальний підхід*. Він поєднує цільову спрямованість і технологічну послідовність переробки сировинних матеріалів.

За продукцією, яка виробляється, та функціями підприємств і організацій, що входять до міжгалузевих регіональних комплексів, їх поділяють на три групи:

1) безпосередньо зайняті випуском проміжної і кінцевої продукції регіону і є галузями спеціалізації комплексу;

2) виробляють для галузей першої групи сировину, напівфабрикати, устаткування і є комплексоутворювальними галузями цього комплексу;

3) забезпечують діяльність перших двох груп галузей.

Найбільш розвиненими міжгалузевими комплексами України є – паливно-енергетичний, машинобудівний, хімічний, агропромисловий.

Галузева структура економіки України є недосконалою. Найбільш розвиненими в країні є види економічної діяльності, які належать до первинного і вторинного секторів економіки. Для економіки регіонів і країни в цілому дуже важливо найближчим часом наростити виробництво продукції машинобудівного, хімічного, агропромислового міжгалузевих комплексів.

Паливно-енергетичний комплекс України розвивається в умовах різкого дефіциту видобутку власного палива, особливо нафти і газу. Паливні ресурси країни забезпечують лише 30 – 40 % її потреб. Паливно-енергетичний баланс вимагає якісних змін у споживанні енергії і палива. Особливо важливим є зменшення витрат палива і енергії на виробництво продукції; підвищення якості палива, збільшення питомої ваги споживання енергії, яка стримується в процесі використання нетрадиційних джерел енергії (геотермальної, сонячної, вітрової та ін.).

Виняткове значення для України і економіки регіонів має *машинобудування*. Ця галузь визначає науково-технічний прогрес, бо удосконалюючись сама, вона удосконалює знаряддя праці усіх ланок виробництва. Після подолання економічної кризи в нашій країні відбувається динамічне зростання виробництва продукції машинобудування.

Машинобудування досить рівномірно розміщене по території України. На цьому фоні особливо виділяються вісім великих машинобудівних міст: Харків, Київ, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Одеса, Львів, Донецьк, Луганськ.

На основі дії законів територіальної спеціалізації та комплексного розвитку в Україні сформувалося сім машинобудівних районів:

Харківський (центр - Харків) спеціалізується на енергетичному, транспортному, тракторному і сільськогосподарському машинобудуванні;

Придніпровський (центр - Дніпропетровськ) – виробництво металургійного устаткування, верстатів, транспортних, енергетичних, електротехнічних і сільськогосподарських машин;

Донецький (центр - Донецьк) – виробництво машин і устаткування для вуглевидобутку і чорної металургії, транспортних засобів;

Центральноукраїнський (центр - Київ) – випуску верстатів, устаткування для хімічної і будівельної індустрії, транспортних засобів, електротехнічних машин, приладів, ЕОМ;

Подільський (центр - Вінниця) – на сільськогосподарському і електротехнічному машинобудуванні, верстато- і приладобудуванні;

Західноукраїнський (центр - Львів) – на приладобудуванні, виробництві верстатів, підйомно-транспортних машин, автобусів, вантажних несучих конвеєрів, вантажно-пасажирських автомобілів, сільськогосподарських машин;

Південний (центр - Одеса) на випуску суден, верстатів, сільськогосподарських машин, кранів, приладів.

Україна є провідною металургійною державою світу і має великі експертні можливості *металургійного* комплексу. Виробництво чорних металів зосереджено переважно на підприємствах повного циклу, що розміщені в чотирьох районах – у *Придніпров'ї* (Дніпродзержинськ, Дніпропетровськ, Запоріжжя); *Криворіжжі* (центр – Кривий Ріг), *Донбасі* (центри Донецьк, Макіївка, Комунарськ, Костянтинівна, Краматорськ), *Приазов'ї* (Маріуполь). Найбільшими металургійними комбінатами є „Криворіжсталь”, „Азовсталь” (Маріуполь), „Запоріжсталь”, Донецький і Макіївський.

Добре розвинута в регіонах України і *хімічний комплекс*, який охоплює усі галузі хімічної промисловості. Хімічна промисловість допомагає замінювати дорогу й дефіцитну сировину дешевою та поширеною, створює неіснуючі в природі матеріали, комплексно використовує сировину, утилізує виробничі відходи тієї самої сировини. Найбільшого розвитку і територіального зосередження хімічна промисловість набула в Донбасі, Придніпров'ї та Прикарпатті.

Використання різноманітної сировини територіально майже не обмежує хімічну промисловість. Вона характеризується значно більшою свободою розміщення підприємств, ніж інші галузі, маючи можливість маневрувати у виборі ефективного виду сировини для певного виробництва.

АПК України покликаний забезпечити продовольчу безпеку країни та має значне експортне значення. Україна має унікальний агроресурсний потенціал – найродючіші ґрунти світу сприятливі для розвитку сільського господарства кліматичні умови, рівний рельєф та ін. Але він використовується не повною мірою. Основна причина відставання у розвитку

потенційно одного з провідних видів економічної діяльності пов'язана з незавершеністю реформи на селі – насамперед відсутністю розвинутого ринку землі.

В основі розвитку регіону, ефективності виробничої діяльності лежить стан виробничої інфраструктури в його межах. Її розвиток є одним з головних індикаторів господарського розвитку регіону. Без значних інвестицій та постійної уваги державних структур виробнича інфраструктура стає гальмом суспільного розвитку території. Тому вона є провідним аспектом регіональної державної політики. Під виробничою інфраструктурою слід розуміти сукупність галузей, тобто організаційно відокремлених об'єктів, які забезпечують нормальний хід суспільного виробництва через надання послуг з обміну результатами діяльності між підприємствами матеріального виробництва. Зокрема до інфраструктури належать підприємства і організації електро-, тепло- і газопостачання, транспортні різних видів, матеріально-технічного постачання і збуту продукції, інформаційного та ділового обслуговування тощо. Ефективний розвиток економіки регіону можливий тоді, коли високому рівню концентрації і спеціалізації основного виробництва відповідає такий самий рівень концентрації і спеціалізації підрозділів, які забезпечують загальні умови господарської діяльності.

4.2. Науково-технічний потенціал

Сучасний період розвитку України характеризує стан прискореного науково-технічного прогресу (НТП). Підйом розвитку за рахунок НТП базується на суттєвих досягненнях в області інформатики, біотехнології, генної інженерії, використання нових видів енергії тощо.

В багатьох країнах світу найбільш активним елементом відтворювального процесу є нарощування науково-технічного потенціалу(НТП). У розвинених країнах світу пріоритетним напрямом економічного розвитку виступають наукоємні галузі, які є основою НТП.

Науково-технічний потенціал - комплексна характеристика рівня розвитку системи продуктивних сил, передусім науки, техніки і технології.

Складові поняття НТП – результати видів наукової діяльності та досліджень безпосередньо пов'язаних із створенням нової техніки і технології, використанням нових предметів праці, нових джерел енергії, розробкою нових проектів і програм. Поняття НТП *мени містке*, ніж категорія «**економічний потенціал**», яка охоплює характеристики всіх елементів економічної системи (продуктивні сили, техніко-економічні та організаційно-економічні відносини, економічну власність і господарський механізм) НТП має 2-і складові: *науковий і технічний потенціал*. *Критерії НТП суспільства* кількість науково-дослідних і проектних організацій, докторів і кандидатів наук, розмір інтелектуальної власності (патентів і ліцензій, ноу-хау, проектів, програм математичного забезпечення тощо),

оптимальне співвідношення між фундаментальними і прикладними дослідженнями. В США на фундаментальні науки спрямовується близько 13 % витрат на розвиток науки, на прикладні – 22 %, на експериментальні – 65 %. В Японії ці данні становлять відповідно: 5 %, 18 %, 77 %. В Україні в останні роки вони коливаються: 23 %, 18 %, 59 %.

Водночас існують суперечності між військовими і цивільними НДДКР, обсягами фінансування науки і рівня організації та управління науковими дослідженнями тощо. Сучасний НТП залежить зокрема від рівня фундаментальних і прикладних розробок в *біотехнології* (генної та клітинної інженерії), електроніці тощо. Узагальнюючим кількісним критерієм НТП є витрати на НДДКР. У розвинутих країнах світу вони становлять близько 2.5 – 3 %. В Україні – менше 1 % (0.4 – 0.6).

Технічний потенціал країни визначається рівнем розвитку техніки і технології, співвідношенням між технологічними способами виробництва, що базуються на автоматизованій, машинній і ручній праці. У найрозвинутіших країнах світу технологічний спосіб виробництва в сучасних умовах ґрунтується значною мірою на автоматизованій, меншою мірою – машинній і частково ручній праці, в Україні існує обернена залежність. Технічний потенціал суспільства також залежить від ступеня фізичного і морального зношування техніки, від питомої ваги наукомістких галузей в економіці, в т.ч. у зовнішньоекономічній діяльності, розвитку венчурних (ризикових) підприємств, рівня конкурентоспроможності продукції та інше.

Органічне поєднання наукового і технічного потенціалу зумовлює якісно новий, так званий *синергічний ефект*, потужність якого залежить від ступеня розробки новітніх систем зв'язку, досконалості господарського механізму, рівня розвитку основної продуктивної сили тощо. Відсутність дієвого механізму впровадження технологій і технологічних рішень, скорочення кадрового потенціалу у вітчизняній науці – основні перепони на шляху зростання реальної економіки. Регіони України і держави в цілому характеризують зростання віку наукових працівників, відплив талановитих наукових працівників за межі країни. В Україні за останнє десятиріччя практично відсутній приріст організацій, які виконують наукові та науково-технічні роботи.

Основна маса таких організацій зосереджена в економічно розвинутих регіонах – Києві, Харківській, Донецькій, Дніпропетровській та Одеській областях. Характерно, що майже в усіх регіонах кількість організацій дещо збільшилась порівняно з 1991 р., тоді як чисельність працюючих скоротилась майже вдвічі. Це призвело до появи невеликих і порівняно малопотужних наукових колективів.

В Україні в розрахунку на одну організацію, які виконують наукові та науково-технічні роботи припадає в середньому 29 розробок при значних регіональних відмінностях. Вищі за середнє значення мали показники організацій семи східних і центральних регіонів. В числі відсталих були кіровоградська, Херсонська, Хмельницька та Житомирська області.

В останні роки спостерігається тенденція до зменшення числа поданих заявок в Укрпатент України при одночасному збільшенні ролі патентних відомств зарубіжних країн. В регіональному плані як за кількістю заявок на видачу охоронних документів, так і отриманих патентів в цілому домінували регіони – найбільші наукові центри України (місто Київ, Харківська, Донецька, Дніпропетровська, Одеська та Львівська області).

Економічна криза в Україні призвела до зниження науково-технічного потенціалу через: застарілі технології у виробництві; низький рівень впровадження НДДКР для підвищення якості продукції; надзвичайно низьку частку бюджетного фінансування НДДКР, науки, освіти, охорони здоров'я; значне відставання темпів НДДКР від країн – світових економічних лідерів; загрозу перетворення країни на „технологічний смітник”, „відпливу мозків” за кордон; забруднення навколишнього середовища, руйнування екосистеми.

Чим більше уваги приділяється державою створенню НТП, тим більше коштів на науково-дослідні та дослідно-конструкторські розробки (НДДКР) витрачають великі компанії.

Підсумовуючи, можна зазначити, що основними факторами зниження НТП України стали:

- переважання застарілих технологій виробництва;
- низький рівень впровадження НДДКР з підвищенням якості продукції;
- низький рівень державного фінансування НДДКР;
- зниження рівня людського розвитку та спеціальної активності.

4.3. Інноваційно-інвестиційний потенціал

Науково-технічний прогрес як важливий фактор економічного розвитку часто пов'язують з поняттям інноваційного процесу, що поєднує науку, техніку, економіку, підприємництво, менеджмент. Оскільки кожний регіон має свою специфіку, то важливим фактором економічного і соціального розвитку країни є регіональна інвестиційно-інноваційна політика.

Регіональна інвестиційно-інноваційна політика – це система заходів, які вживаються на рівні регіону і включають мобілізацію інвестиційних ресурсів та визначення напрямів їх найефективнішого і раціонального використання в інтересах населення регіону й окремих інвесторів.

Інвестиції – грошові, майнові, інтелектуальні цінності, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту; капітальні вкладення в розвиток виробництва чи невиробничу сферу. До регіональних факторів розвитку інвестиційного процесу належать природно-економічні, геополітичні, соціальні, науково-технологічні, екологічні, організаційно-управлінські та інші умови й особливості, що визначають динаміку й ефективність розвитку інвестиційного процесу в певному регіоні.

За рівнем інвестиційної привабливості (шляхом розрахунку інтегрального індексу інвестиційної привабливості) виділяють регіони:

А) пріоритетної інвестиційної привабливості (значення індексу складає від 2,03 до 1,17): Київська, Харківська, Дніпропетровська, Запорізька області;

Б) високої інвестиційної привабливості (від 1,08 до 0,84): Одеська, Львівська, Донецька, Полтавська, Миколаївська, Автономна Республіка Крим, Черкаська;

В) середньої інвестиційної привабливості (від 0,81 до 0,76): Тернопільська, Закарпатська, Вінницька, Сумська, Хмельницька, Чернігівська, Івано-Франківська, Луганська, Чернівецька, Рівненська;

Г) низької інвестиційної привабливості (від 0,71 до 0,63): Житомирська, Волинська, Кіровоградська, Херсонська.

Інноваційна привабливість регіону трактується як комплекс умов, що формують сприятливе середовище для інноваційних процесів у регіоні, зокрема: можливість впровадження результатів наукових та науково-технічних розробок у виробництво, ефективність освоєння інноваційних проектів, рівень фінансового забезпечення інноваційної діяльності, ступінь розвитку інноваційної інфраструктури. Одним із основних факторів, що впливає на ефективність формування інноваційної політики в регіоні, є **інноваційних потенціал**, який визначає рівень інноваційних можливостей суб'єктів економічної діяльності певного регіону.

Інноваційний потенціал регіону — це сукупність науково-технологічних, фінансово-економічних, виробничих, соціальних та культурно-освітніх можливостей регіону, необхідних для забезпечення інноваційного розвитку економіки. Інноваційний потенціал регіону — це основа для проведення фундаментальних і прикладних наукових досліджень, проектно-конструкторських і технологічних робіт, які сприяють розв'язанню наукових, науково-технічних, соціально-економічних та екологічних проблем на різних рівнях (державному, регіональному, галузевому).

Інноваційний потенціал регіону оцінюється використанням методики багатофакторного порівняльного аналізу основних показників інноваційної діяльності (фінансового забезпечення чисельності науково-технічних кадрів, результативності науково-технічної та інноваційної діяльності, кількості наукових організацій, промислових підприємств, що впроваджують інновації). Згідно з цією методикою визначено рівень інноваційного потенціалу регіонів України:

А) Дуже високий мають Київська, Донецька, Харківська, Дніпропетровська, Луганська області;

Б) Високий — Херсонська, Полтавська, Львівська, Чернігівська, Запорізька, Автономна Республіка Крим, Волинська, Сумська;

В) Середній — Житомирська, Вінницька, Миколаївська, Чернівецька, Івано-Франківська;

Г) Низький — Одеська, Черкаська, Тернопільська, Хмельницька, Кіровоградська, Рівненська, Закарпатська.

Найбільш узагальнюючими показниками розвитку *інноваційної діяльності* країни та її регіонів є показники впровадження інновацій на *промислових підприємствах*. Більша частина таких підприємств

розміщувалась у промислово розвинутих регіонах – Донецькій, Харківській, Львівській, Луганській, Дніпропетровській, Вінницькій, Київській областях у м. Києві. Однак *відносно загальної кількості підприємств* найбільше інноваційною діяльністю займались у Чернівецькій, Івано-Франківській, Волинській, Київській, Харківській областях і в м. Севастополь.

Високий рівень інноваційної діяльності в Україні характеризує також АРК, Полтавську, Херсонську та Миколаївську області. Так, Полтавська область поступається у країні лише Дніпропетровській за витратами на інновації у розрахунку на одне інноваційно активне підприємство.

За інноваційною активністю промислових підприємств в Україні особливо вирізнялися Запорізька та Сумська області.

Найгірший стан у царині розробки та впровадження інновацій в Україні склався у Закарпатській та Житомирській областях.

У розвинутих країнах частка витрат на реалізацію інноваційних процесів постійно зростає і, як правило, становить 3 % ВВП. Світовий досвід свідчить, що на підтримку науково-технічного комплексу потрібно виділяти не менше 1 % ВВП. Можна зробити висновок, що в глобальній економічній конкуренції виграють ті країни, котрі забезпечують сприятливі умови для наукових досліджень і науково-технічного прогресу.

Основні терміни:

виробничий потенціал, міжгалузевий регіональний комплекс, паливно-енергетичний комплекс, машинобудівний комплекс, металургійний комплекс, виробнича інфраструктура регіону інвестиції, інноваційна привабливість регіону, інноваційний потенціал регіону, регіональна інвестиційно-інноваційна політика

Контрольні питання

1. Розкрийте поняття „виробничий потенціал”, його структуру та тенденції розвитку.

2. Дайте визначення поняття „міжгалузевий регіональний комплекс”, назвіть найбільш розвинені міжгалузеві комплекси України.

3. Розкрийте значення виробничої інфраструктури для розвитку регіону.

4. Поясніть значення і місце науково-технічного потенціалу в економіці України.

5. Охарактеризуйте причини наявності відмінностей у розвитку НТП по регіонах України та наведіть приклади.

6. Розкрийте зміст інвестиційно-інноваційної політики та поясніть її значення для економіки держави.

7. Надайте типізацію регіонів України за рівнем інвестиційної привабливості.

8. Охарактеризуйте інноваційний потенціал регіонів України, обґрунтуйте їх поділ на групи за рівнем інноваційного потенціалу.

Тема 5. Фінансові ресурси і фінансовий потенціал регіону

5.1. Фінансові ресурси регіону.

5.2. Фінансовий потенціал регіону.

5.1. Фінансові ресурси регіону

Соціально-економічний розвиток регіону визначається значною мірою його наявними *фінансовими ресурсами* та *фінансовим потенціалом*. Поряд з суспільно-географічним положенням, природними та трудовими ресурсами, характером розвитку різних галузей промисловості, інфраструктурою території вони не тільки характеризують соціально-економічний стан регіону, а й розкривають потенціал його подальшого розвитку.

Використання у науковому значенні поняття «*фінансові ресурси*» дає можливість визначити й обґрунтувати форми і методи впливу фінансів на хід суспільного розвитку регіону та країни в цілому.

Відмінна риса фінансових ресурсів як об'єктивно необхідної умови здійснення процесу відтворення, порівняно з грошовими ресурсами, полягає у відображенні ними не зміни форми власності, а фінансового результату процесу відтворення.

Роль і місце фінансових ресурсів у розширеному процесі відтворення можна визначити, коли відомо теоретичне обґрунтування цієї економічної категорії.

Отже, *фінансові ресурси* – це грошові нагромадження і доходи, що створюються у процесі розподілу та перерозподілу ВВП і зосереджуються у відповідних фондах для забезпечення безперервності розширеного відтворення і задоволення суспільних потреб регіону і держави в цілому.

Під *фінансовими ресурсами регіону* слід розуміти грошові нагромадження і доходи створені діяльністю господарського комплексу регіону, населення та залучені зі сторони, що зосереджуються у відповідних фондах для забезпечення безперервності розширеного відтворення і задоволення інших суспільних потреб регіону. Виходячи з цього, до *фінансових ресурсів регіону* слід відносити всю сукупність фінансових ресурсів, які формуються та використовуються для вирішення проблем, пов'язаних з процесами розвитку територій (проектування, будівництва, функціонування об'єктів соціально-економічної та інженерно-виробничої інфраструктур, суб'єктів підприємницької діяльності регіону).

Поряд з природними, трудовими, майновими та інтелектуальними ресурсами фінансові ресурси забезпечують розвиток регіонів.

Залежно від рівня, на якому відбувається формування і використання фінансових ресурсів регіону, їх поділяють на:

- 1) *централізовані* – утворюються на рівні держави, окремих адміністративно-територіальних одиниць, об'єднань, міністерств;
- 2) *децентралізовані* – створюються окремими суб'єктами економіки.

За ознакою «суб'єкти власності та розпорядження» загальну сукупність фінансових ресурсів регіону класифікують таким чином (рис. 1.1).

Рисунок 1.1 – Класифікація ресурсів регіонів за ознакою «суб'єкти розпорядження»

Отже, фінансові ресурси адміністративно-територіальних одиниць (областей, районів, міст тощо) формують:

- бюджети всіх рівнів;
- фінанси економічних суб'єктів відповідної території;
- державні та позабюджетні фонди;
- кредитні ресурси;
- іноземні інвестиції;
- внутрішні запозичення у населення.

5.2. Фінансовий потенціал

Між економічними категоріями «фінансові ресурси» і «фінансовий потенціал» існують суттєві відмінності з огляду на їх сутність, структуру та джерела утворення.

Якщо *фінансові ресурси* обмежуються сумою їх окремих видів, то *фінансовий потенціал* – це передумова продовження руху і динаміки розвитку не лише за рахунок наявних ресурсів, а й невикористаних можливостей. Таким чином, якщо фінансові ресурси посідають певне місце на траєкторії руху грошових коштів, то *фінансовий потенціал* визначає подальший напрям такого руху.

Щодо найзагальнішого змісту *фінансового потенціалу регіонального розвитку*, то це є сукупність фінансових можливостей економічної системи території для розвитку в інтересах економічного прогресу. При цьому кількісні та якісні зміни цих можливостей досягаються:

- по-перше, завдяки раціональному найефективнішому використанню фінансових ресурсів на потреби суспільного розвитку;

- по-друге, як наслідок дії власне економічних процесів.

За умов активізації економічних процесів, під впливом яких змінюються як обсяги, так і структура фінансових ресурсів, виникає якісно новий рівень формування фінансового потенціалу.

Обсяг фінансового потенціалу відображає фінансову міць регіону, здатність його брати участь у створенні матеріальних благ і наданні послуг.

Основні терміни:

децентралізовані фінансові ресурси,

централізовані фінансові ресурси,

фінансові ресурси регіону,

фінансовий потенціал регіонального розвитку

Контрольні питання

1. Надайте визначення та розкрийте сутність поняття «фінансові ресурси».

2. Поясніть, у чому полягає відмінність між поняттями «фінансові ресурси» та «грошові ресурси».

3. Розкрийте сутність поняття «фінансові ресурси регіону».

4. Назвіть види фінансових ресурсів регіону залежно від рівня, на якому відбувається їх формування і використання.

5. Надайте класифікацію фінансових ресурсів регіону за ознакою «суб'єкти власності та розпорядження».

6. Що формує фінансові ресурси адміністративно-територіальних одиниць.

7. Поясніть відмінність між поняттями «фінансові ресурси» і «фінансовий потенціал».

8. Розкрийте зміст поняття «фінансового потенціалу регіонального розвитку».

Тема 6. Розміщення продуктивних сил як основа регіональної політики

6.1. Економічні закони і закономірності розміщення продуктивних сил.

6.2. Принципи і фактори розміщення продуктивних сил.

6.3. Структурний аналіз.

6.1. Економічні закони і закономірності розміщення продуктивних сил

В умовах ринкової економіки виникає необхідність у глибокому вивченні та застосуванні на практиці економічних законів і закономірностей розміщення продуктивних сил.

Закономірності розміщення продуктивних сил – це найзагальніші відносини, які виникають між продуктивними силами і територією. Тобто це

своєрідні територіальні економічні закони розвитку регіонів.

В умовах ринкової економіки до них в першу чергу слід віднести:

- ефективне розміщення галузей виробництва;
- комплексний розвиток економіки регіону;
- визначення економічних можливостей розвитку територій даного регіону.

В основу цих закономірностей покладені економічні закони розміщення продуктивних сил. **Економічні закони** – це необхідні стійкі повторювальні відносини між явищами у природі і у суспільстві. Між законами і закономірностями розміщення продуктивних сил існує певна система взаємовідносин (рис. 1.2).

Рисунок 1.2 – Система взаємовідносин між законами і закономірностями розміщення продуктивних сил

На сучасному етапі розвитку економіки країни може формувати притаманну лише її економічну спеціалізацію на основі врахування дії економічних законів та закономірностей розміщення продуктивних сил.

6.2. Принципи і фактори розміщення продуктивних сил

Поряд із закономірностями розміщення продуктивних сил велике значення мають **принципи розміщення** – це конкретний прояв просторового розподілу виробництва в певний період економічного розвитку країни.

До *основних принципів розміщення продуктивних сил* належать:

- транспортний;
- сировинний;
- паливно-енергетичний;
- споживчий;
- водний;
- трудоворесурсний;
- ринкової кон'єктури;
- екологічний;
- історико-етнічний;

– тощо.

Принципи, на відміну від закономірностей, що відображають об'єктивну реальність у розміщені суспільного виробництва, є відображенням закономірностей регіональної політики держави на конкретний момент часу; їх прийнято розглядати як *методи господарювання*.

Фактори розміщення – це сукупність просторових нерівномірностей умов, а також різних видів ресурсів по території країни, правильне використання яких забезпечує ефективність розміщення підприємств та розвитку господарського регіону.

Фактори прийнято групувати у:

- природно-екологічні;
- технічно-економічні;
- соціально-демографічні;
- історико-геополітичні.

На розвиток розміщення продуктивних сил і регіональної економіки на сучасному етапі великий вплив має економічний фактор, який відображає залучення країни та її регіонів у зовнішньоекономічну діяльність з країнами СНД, Західної Європи, Азії.

6.3. Структурний аналіз розміщення продуктивних сил

Сучасне господарство, яке склалося в межах певної країни, прийнято називати народним господарством або економікою. Тобто, **економіка України** – це сукупність галузей і сфер народного господарства, що пов'язані суспільним поділом праці.

Структура економіки України розглядається з різних боків і поділяється на:

- галузеву;
- функціональну;
- територіальну.

Структура – це внутрішня будова певної системи та сукупні *стійкі* зв'язки між окремими елементами цієї системи.

Галузева структура економіки України – це склад, співвідношення та зв'язок різних галузей і виробництв, що склалися на певній території.

Галузь виробництва – це сукупність якісно однорідних груп господарських одиниць, які виробляють певні послуги.

Економіка України поділяють на:

– *Виробничу сферу*, до якої входять такі галузі, як: промисловість, будівництво, сільське та лісове господарство, а також транспорт і зв'язок, що обслуговують виробничу сферу, матеріально-технічне постачання і збут, – та що обслуговує сферу виробництва.

– *Соціальну сферу* або сферу надання послуг, що включає: освіту, культуру, науку, житлові комунальні державні органи управління, інформаційний зв'язок, кредитування і страхування, транспорт, торгівлю.

Функціональна структура – це формування міжгалузевих комплексів, що пов'язані певною функцією, розвитком НТП, інвестиційною діяльністю і

відповідають суспільному поділу праці. В її основі лежать міжгалузеві промислові комплекси (МПК).

МПК – це сукупність галузей і виробництв, що мають тісні взаємозв'язки та певний кінцевий результат.

Особливим елементом функціонування цієї системи є територіальний виробничий комплекс (ТВК).

ТВК – це поєднання на певній території різних галузей виробництва, які мають одну функцію. Наприклад: будівельна промисловість, водний комплекс.

Агропромислові зони включають приміське, регіональне, ареальне господарство.

Територіальна структура – це сукупність стійких зв'язків між елементами певного об'єкту. Обов'язковою умовою територіальної структури є подолання геопростору.

У складі територіальної структури виділяють такі *елементи*:

– *Крапкові*, що сформуються на основі одного населеного пункту; їх ще називають промисловими центрами.

– *Вузлові* – об'єднують кілька промислових центрів, які розташовані поруч.

– *Ареальні* – це територія з певною кількістю промислових центрів і вузлів, що використовують певні трудові ресурси, інфраструктуру та мають певну спеціалізацію. Наприклад, Вінницька область – цукровий промисловий комплекс.

– *Регіональні* – це поєднання певної території, складаються з адміністративних областей і економічного району.

Основні терміни:

галузева структура економіки України,
галузь виробництва,
економічні закони розміщення продуктивних сил,
економіка України,
закономірності розміщення продуктивних сил,
міжгалузевий промисловий комплекс,
принципи розміщення продуктивних сил,
територіальна структура економіки України,
територіальний виробничий комплекс,
фактори розміщення продуктивних сил,
функціональна структура економіки України

Контрольні питання

1. Розкрийте сутність «закономірностей розміщення продуктивних сил» та поясніть основні з них.

2. Надайте визначення «економічним законам розміщення продуктивних сил» та поясніть основні з них.

3. Поясніть зв'язок між законами та закономірностями розміщення

продуктивних сил.

4. Надайте визначення поняттю «принципи розміщення продуктивних сил» та назвіть основні з них.

5. Розкрийте поняття «фактори розміщення продуктивних сил» та поясніть основні з них.

6. Охарактеризуйте економіку України за її галузевою структурою.

7. Надайте визначення «функціональній структурі економіки» та її основним категоріям.

8. Надайте характеристику територіальній структурі економіки України та розкрийте сутність її основних елементів.

Тема 7. Регіональна економіка та регіональна політика

7.1. Регіональна політика: сутність, принципи, напрями.

7.2. Завдання державної регіональної політики України.

7.3. Основні підходи до стратегії економічного розвитку регіонів.

7.1. Регіональна політика: сутність, принципи, напрями

Стратегію регіонального розвитку визначає *регіональна політика*, яка має управляти економікою, соціальним і політичним життям регіону, *координувати* взаємовідносини центру та регіону, сприяти ефективному розвитку регіональних відносин.

Принципи регіональної політики:

- 1) впровадження всіма органами влади державної регіональної політики;
- 2) врахування в рішеннях центральних органів влади інтересів і особливостей регіонів;
- 3) підвищення самостійності регіонів у вирішенні власних проблем;
- 4) формування ефективного самоуправління на основі самофінансування.

Регіональна політика – важлива складова *економічної політики* держави. Вона включає комплекс різноманітних законодавчих, адміністративних і економічних заходів, що проводяться центральними й місцевими органами влади, спрямовані на регулювання процесів розміщення продуктивних сил.

Основними напрямками регіональної політики є:

- 1) встановлення співвідношення рушійних сил регіонального розвитку і забезпечення їх взаємодії (державний і приватний сектори економіки, внутрішні та зовнішні фактори розвитку регіону);
- 2) дотримання співвідношення загальнодержавного і регіонального аспектів розвитку, центрального та регіонального рівнів управління економікою;
- 3) піднесення економіки відсталих регіонів і освоєння нових регіонів та ресурсів;

- 4) вирішення проблеми урбанізації;
- 5) демографічна політика держави;
- 6) аграрна політика держави.

Залежно від напрямку *реалізації регіональної політики* виділяють такі її види:

- 1) зовнішню регіональну політику;
- 2) внутрішню регіональну політику.

Зовнішня регіональна політика повинна орієнтуватися на:

- налагодження *інтеграційних зв'язків* між регіонами;
- налагодження взаємозв'язків між прикордонними регіонами;
- сприяння виходу окремих підприємств на зовнішні регіональні ринки;
- вивчення кон'юнктури ринку;
- розвиток міжнародного туризму та створення відповідної інфраструктури;
- налагодження транспортних торгових потоків;
- створення вільних економічних зон;
- створення спільних підприємств тощо.

Внутрішня регіональна політика передбачає створення умов збалансованого еколого-економічного та соціального розвитку регіону, розв'язання його внутрішніх проблем розвитку, ефективного господарювання відповідно до загальнодержавних цільових орієнтирів.

Отже, *регіональна політика* – це *державне втручання* у розвиток регіонів для *згладжування* соціально-економічних диспропорцій між ними. Значну увагу сучасна регіональна політика приділяє стимулюванню високих технологій, підтримці малих високотехнологічних фірм, створенню інноваційних комплексів, науково-дослідних парків при університетах тощо.

7.2. Завдання державної регіональної політики України

Динамічний та збалансований розвиток регіонів є найважливішою умовою впровадження ринкових відносин та суспільних перетворень в Україні. Державна регіональна політика спрямована на забезпечення сталого розвитку регіонів. Це буде відбуватися на основі переходу від *централізованого управління до комплексної підтримки* і стимулювання регіонів у розбудові їх власного потенціалу з використанням інструментів державної політики та активних регіональних ініціатив.

Нормативною базою державної регіональної політики є:

1) *Послання Президента України до Верховної Ради України "Європейський вибір. Концептуальні засади Стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 рр."*, яким визначено стратегічні завдання щодо вироблення та реалізації такої *моделі відносин з регіонами* й управління ними, яка б відповідала *принципам регіональної політики Євросоюзу*.

2) Указ Президента України *"Про Концепцію державної регіональної політики"* від 25.05.2001 р., де викладені основні положення, принципи і

завдання державної регіональної політики, а також напрями і механізми її реалізації.

3) *Бюджетний Кодекс України*, який визначає нову систему між бюджетних відносин на основі подальшої децентралізації функцій і повноважень між різними рівнями органів влади.

Державна регіональна політика і політика регіонів формують єдине ціле та доповнюють одна одну. Регіональна політика держави спрямована на:

- 1) збалансування умов діяльності регіонів та їх результатів;
- 2) підвищення ефективності використання сукупності регіональних ресурсів;
- 3) створення умов для ефективної діяльності окремих регіонів.

Державна регіональна політика містить низку взаємозв'язаних елементів: економічну, соціальну, науково-технічну, екологічну, демографічну, гуманітарну і національну політику.

Кожен із зазначених елементів вирішує свої конкретні завдання.

Так, *регіональна економічна політика* включає:

- бюджетну і податкову політику;
- планування та прогнозування в регіоні;
- створення і реалізацію цільових програм в економіці;
- використання природних ресурсів;
- розпорядження власністю регіону;
- розміщення продуктивних сил;
- управління структурою виробництва;
- інформаційне забезпечення тощо.

1) *Метою регіональної економічної політики* є забезпечення самодостатності областей через узгодження загальнодержавних інтересів та економічних пріоритетів з регіональними і місцевими.

2) *Метою регіональної соціальної політики* держави є підвищення благоустрою і забезпечення потреб життєдіяльності населення, а також забезпечення належного рівня добробуту в кожному регіоні, задоволення за можливістю однакових життєвих потреб для всіх громадян.

3) *Державна регіональна науково-технічна політика* відображає відношення держави до науково-технічних проблем, які є складовою частиною регіональної політики.

4) *Екологічна політика* має бути інтегрована з економічною та соціальною політикою, що дасть можливість формувати умови техніко-економічного розвитку регіону відповідно до дотримання екологічних принципів; сприяти забезпеченню здоров'я населення, гармонійного розвитку природи і людини.

5) *Демографічна політика*. Під час її розроблення враховується демографічна ситуація в кожному регіоні та конкретизуються напрями реалізації політики. Основні цілі:

- формування пропорційної статевовікової структури населення;
- прийняття заходів, які стимулювали б народжуваність;
- покращення екологічної ситуації тощо.

б) *Регіональна гуманітарна політика* має бути спрямована на покращення духовного і морального розвитку суспільства, на формування ініціативної особистості, відродження національного та культурного фундаменту суспільства.

Підсумовуючи все вище сказане, можна дійти висновку, що *основним завданням* усіх складових державної регіональної політики є **створення умов і факторів сталого розвитку всіх регіонів України.**

7.3. Основні підходи до стратегії економічного розвитку регіонів

Стратегія регіонального розвитку економіки – система заходів, що спрямовані на реалізацію *довгострокових* завдань соціально-економічного розвитку держави з урахуванням раціонального внеску регіонів у розв'язання цих завдань. *Стратегія* регіонального розвитку України *неоднорідна* відповідно до територіальних суб'єктів. Це обумовлено *істотною різницею між територіями* за:

- 1) рівнем забезпеченості всіма видами ресурсів;
- 2) структурою економіки;
- 3) досягнутим рівнем розвитку різних сфер економіки;
- 4) умовами входження в ринкову економіку;
- 5) історичним минулим тощо.

Територіальна організація економіки вимагає *розробки механізму реалізації* регіональної політики у всіх її напрямках – економічному, соціальному, екологічному, демографічному, національному тощо.

Основною формою реалізації регіональної політики є *державне регулювання регіональних відносин у зазначених напрямках*. Це передусім стосується:

- формування і створення нормативно-правової бази;
- розроблення цільових програм соціально-економічного розвитку регіонів;
- вирішення регіонально екологічних проблем завдяки програмам освоєння нових джерел сировини, матеріалів, палива тощо.

З метою забезпечення раціонального поєднання територіальних і загальнодержавних інтересів, процеси регіонального розвитку мають регулюватися *шляхом доцільного поєднання елементів планування, прогнозування і програмування*.

У розвинутих країнах світу найвищим ступенем економічного розвитку регіональної політики, державного регулювання планового розвитку економіки є регіональне планування.

Планування включає аналіз, прогнозування соціально-економічного розвитку, визначення найкращого (оптимального) варіанту, розроблення і реалізацію заходів для досягнення визначених цілей. *Кінцевим продуктом* планування є **план** – документ, у якому визначено *систему взаємоузгоджених завдань*, об'єднаних спільною метою, визначеними термінами, методами і послідовністю досягнень. Регіональне планування

перебуває у тісному зв'язку з бюджетною політикою, оскільки в основі бюджетів завжди лежить план чи прогноз розвитку відповідної території.

Прогнозування – це перша стадія планування, яка науково аргументує ймовірні тенденції й напрями стратегічного розвитку, а прогноз містить загальні контури визначених цілей та інструментів їх досягнення.

У проектах довго- і середньострокових прогнозів і програм повинні відображатися питання вдосконалення регіональної економічної політики.

Особливої уваги потребує прогнозування платоспроможного попиту та його регіонального розподілу, вивчення регіональних ринків, оцінювання фінансових та інших ресурсних можливостей регіонів, вивчення шляхів і засобів активізації власного потенціалу регіонів для вирішення найважливіших проблем соціально-економічного й екологічного розвитку регіону.

Економічне програмування – це інструмент реалізації планових цілей, який дозволяє державі орієнтувати економіку через регулярний і комплексний вплив на її структуру відповідно до варіанту соціально-економічного розвитку в межах ринкового механізму. Програма характеризується чітко визначеними системою завдань і заходів для досягнення намічених у плані (прогнозі) цілей, узгоджених за термінами реалізації та складом виконавців. Вона має на меті розв'язання важливих проблем розвитку національної економіки, міжгалузевих, галузевих і локальних проблем.

Програми розвитку регіонів мають переважно прикладний характер, розраховані на середньострокове комплексне прогнозування й покликані забезпечити узгоджено територіальних і галузевих інтересів, потреб центру та регіонів.

Основні терміни:

внутрішня регіональна політика,
зовнішня регіональна політика,
економічне програмування,
план,
планування,
прогнозування,
регіональна політика,
стратегія регіонального розвитку економіки.

Контрольні питання

1. Розкрийте сутність регіональної політики, її принципи та напрями.
2. Назвіть види регіональної політики залежно від напрямку реалізації та завдання.
3. Наведіть основні складові нормативної бази державної регіональної політики.
4. Вкажіть, з яких елементів складається державна регіональна політика та основні завдання кожного з них.

5. Розкрийте сутність стратегії економічного розвитку регіонів та поясніть причини її неоднорідності.

6. Поясніть сутність планування як одного з елементів регулювання регіонального розвитку.

7. Розкрийте сутність прогнозування як одного з елементів регулювання регіонального розвитку.

8. Обґрунтуйте значення економічного прогнозування для регулювання регіонального розвитку.

Тема 8. Стратегія економічного розвитку регіонів

8.1. Стратегія економічного розвитку регіонів: сутність і завдання.

8.2. Поняття та особливості розвитку проблемних регіонів.

8.3. Типи проблемних регіонів.

8.1. Стратегія економічного розвитку регіонів: сутність і завдання

Якщо розглянути *регіональну політику* як філософію функціонування внутрішнього ринку та відкритої економіки, яка б ґрунтувалася на концепції використання власних ресурсів розвитку території, створенні фінансових важелів самодостатності регіонів, стимулюванні точок економічного зростання у регіонах, реалізації конкурентних переваг території, то така *регіональна політика* в Україні на сьогоднішній день *не сформована*.

Серед основних причин такого стану фахівці виділяють *відсутність науково обґрунтованої загальнодержавної та регіональної стратегії ефективного використання території країни*.

Що ж таке *стратегія регіонального розвитку економіки*? Це система заходів, спрямована на реалізацію *довгострокових завдань* соціально-економічного розвитку держави. При цьому обов'язково визначаються і враховуються регіональні внески у розв'язання цих завдань.

Довгострокові стратегічні завдання визначаються реальними умовами розвитку економіки України.

Особливістю стратегії регіонального розвитку України є її *неоднорідність* щодо *територіальних об'єктів*. Це зумовлено історичною різницею між територіями України, яка склалася за рівнем забезпеченості всіма видами ресурсів (природними, трудовими, виробничими, науково-технічними тощо), структурою економіки регіону, що сформувалася протягом минулого сторіччя, досягнутим рівнем розвитку різних сфер економіки, умовами входження регіону в ринкову економіку тощо.

Тому *стратегія регіонального розвитку держави, визначаючи основні цілі та завдання на конкретний період є основою*, для розробки у своєму складі збалансованих між собою стратегій економічного розвитку регіонів.

Відповідно до затвердженої Указом Президента України *Концепції державної регіональної політики* Міністерство економічного розвитку та

торгівлі розробило проект *"Методичних рекомендацій щодо розроблення регіональних стратегій розвитку"*. У них сформовані загальні макроекономічні умови, необхідні для забезпечення довгострокової економічної стратегії держави в регіонах, *збереження загальнодержавного економічного простору*. Вони покликані забезпечити узгодження територіальних і галузевих інтересів, потреб центру та регіонів.

8.2. Поняття та особливості розвитку проблемних регіонів

Територіальні диспропорції в соціально-економічному розвитку регіонів існують майже в усіх країнах. Вони мають прояв на всіх рівнях світового господарства – від локального до глобального – і впливають на економічний, соціальний та екологічний клімат як в усьому світі, так і в окремих державах.

У світі здійснюється *пошук шляхів мінімізації негативних наслідків територіальних нерівномірностей розвитку*, а розроблення ефективної регіональної політики відіграє важливу роль, особливо в країнах з високо розвинутою економікою.

Але існує різниця як у стратегічних, так і в тактичних *підходах та напрямках формування регіональної політики*.

Основні напрями регіональної політики *розвинутих країн* в основному спрямовані на розв'язання питань *проблемних регіонів*.

Сутність поняття *"проблемний регіон"* полягає в тому, що ця територія (район чи область) *не може самостійно вирішити* свої соціально-економічні проблеми та потребує *активної підтримки з боку держави*. Отже, *проблемний регіон* – це категорія *державної фінансової підтримки*.

Основні якісні показники проблемних регіонів:

1) *особлива кризова ситуація*, яка визначає основну проблему держави і становить загрозу її соціально-економічного розвитку і політичній стабільності.

Основними ознаками кризових територій є:

1.1. Несприятлива екологічна ситуація.

1.2. Високий рівень депопуляції населення.

1.3. Швидке зростання безробіття та рівня бідності.

1.4. Складна фінансова ситуація.

2) *наявність ресурсного потенціалу* (виробничого, науково-технічного, природного), що особливо важливе для національної економіки. Ці регіони можуть стати в країні регіонами росту чи регіонами-*локомотивами* (наприклад, районами Донбасу). Ефективною формою державної підтримки є державні цільові програми регіонального розвитку.

3) *геополітичне та геоекономічне розміщення регіону*, яке має особливе значення для стратегічних цілей країни.

4) *недостатність власних фінансових ресурсів* для вирішення проблем загальнодержавного або міжнародного значення.

8.3. Типи проблемних регіонів

Регіональна економічна політика виділяє такі *типи проблемних регіонів*:

- 1) відсталі чи слаборозвинуті;
- 2) депресивні;
- 3) прикордонні.

1. До групи **відсталих** чи **слаборозвинених** належать регіони, які традиційно мають низький рівень життя порівняно з більшістю регіонів країни. Для них характерна слаборозвинена галузева структура, науково-технічний потенціал, соціальна сфера. Розмір ВВП на душу населення – менший 50% від середнього по країні, розмір доходів на душу населення становить менше 50% від середнього по країні. *Ці регіони ніколи не впливали на економіку країни і в більшості випадків розміщувалися на периферії.*

Держава може надавати допомогу цим регіонам у формі розвитку інфраструктури, стимулювання потоків інвестицій, деяких податкових і кредитних пільг.

Внаслідок обмеженості фінансових ресурсів держави *основним напрямом* є забезпечення саморозвитку регіонів на основі використання *власного потенціалу і конкурентних переваг*. Збільшення суми міжбюджетних трансфертів на користь відсталих регіонів відбуватиметься по мірі прискорення економічного росту в країні.

2. **Депресивні регіони** – це такі просторово-локальні утворення, в яких через економічні, політичні, соціальні, екологічні та інші причини *перестають діяти стимули саморозвитку*, отже немає підстав розраховувати на їх самостійний вихід з кризової ситуації. *Депресивними* слід вважати регіони, в межах яких темпи спаду виробництва, рівня життя, зростання негативних тенденцій у сфері зайнятості, демографії, екології тощо є вищими за макроекономічні, загальнодержавні.

Депресивні регіони мали достатньо високий рівень виробничо-технічного потенціалу, значну частку промислового виробництва в структурі господарства, але через різні *причини*: зниження конкурентоспроможності виробництва, вичерпання мінеральних ресурсів – ці райони втратили своє економічне значення і відносні переваги.

Тривалість і глибина регіональної депресії визначаються, як правило, *структурою галузей виробництва, де криза стала основною причиною розповсюдження депресії* на всю економіку регіону.

За цією ознакою депресивні регіони поділяють на:

- старопромислові;
- аграрно-промислові;
- добувні.

Старопромислові регіони формували свою структуру з кінця ХІХ ст. до 1960-1970 рр. ХХ ст. і найбільш постраждали від розриву економічних зв'язків.

Однією зі специфічних рис перехідного періоду є протиріччя між науково-технічною прогресивністю галузевої структури та її ринковою

ефективністю. Внаслідок цього старопромислові райони, де концентрувалися підприємства військово-промислового комплексу, сільськогосподарського машинобудування, легкої промисловості, опинилися у гіршому стані, ніж ті регіони, що мали велику частку добувних галузей.

Основною ознакою депресивності аграрних територій є зменшення чисельності населення. До таких територій відносять населені пункти з високою часткою зайнятих у сільському господарстві, низьким рівнем доходів населення, негативною динамікою його чисельності. В таких регіонах погіршується використання природних і матеріальних ресурсів, господарське обслуговування, зростає безробіття, знижується рівень життя населення. До *деградуючих* запропоновано віднести населені пункти з часткою жителів пенсійного віку > 50%, а в малих поселеннях (чисельність до 200 осіб) > 40%.

Перспективи виходу регіонів із депресії залежать від зміни макроекономічної ситуації та соціально-економічної політики, яку впроваджують на національному та регіональному рівнях.

Більшість проблем мають вирішуватись на рівні регіону та підприємства шляхом *диверсифікації, конверсії, модернізації, реструктуризації галузей економіки, стимулювання розвитку малого бізнесу* тощо.

3. Прикордонні регіони відіграють важливу роль у сприянні формуванню безпеки і міжнародного співробітництва. Вони мають потенціал для активного залучення до інтеграційних процесів. Поняття "*прикордонний регіон*" означає, що територія, яка до нього відноситься, перебуває під впливом державного кордону. Основними функціями такого регіону є *бар'єрна, фільтруюча, контактна.*

Проблемність або перспективність прикордонних регіонів визначається, в основному, характером сусідства: *якщо немає можливостей для масштабного співробітництва, ці регіони стають периферійними і відповідно відстають від інших територій в економічному розвитку.*

У відносинах з ЄС скасовуються прикордонні бар'єри для руху товарів, капіталу, робочої сили, уніфікується нормативно-правова база господарської діяльності. Завдяки підвищенню ролі прикордонних регіонів на світовій арені збільшуються повноваження місцевих влад, розширюється їх компетенція у співробітництві з органами влади відповідних територій сусідніх країн. *Прикордонне співробітництво* дає змогу вирішити конкретні економічні та соціальні питання безпосередньо для прикордонних областей, зокрема поступово подолати нижчий рівень економічного розвитку периферійних територій.

Важливою формою прикордонного співробітництва у країнах ЄС виступають *Єврорегіони* – це міждержавні транскордонні регіональні асоціації, які охоплюють прикордонні області та розвиваються за погодженими планами та проектами.

Співробітництво тут відбувається у вигляді *розроблення спільних комплексних програм* економічної, культурної, гуманітарної взаємодії,

формування транскордонних економічних проектів, розв'язання проблем зайнятості, інфраструктури, екології.

В Україні існують можливості створення та ефективного функціонування ще однієї форми регіонального співробітництва – *ВЕЗ на прикордонних територіях*.

Майбутнє прикордонних регіонів залежить від ефективності регіонального управління та впровадження нових форм прикордонного і міжнародного співробітництва.

Основні терміни:

аграрна територія,
відсталий (слаборозвинений) регіон,
деградуєчий регіон,
депресивний регіон,
Євро регіон,
прикордонний регіон,
проблемний регіон,
регіон,
регіональна економіка,
старопромисловий регіон,
стратегія регіонального розвитку економіки.

Контрольні питання

1. Розкрийте сутність стратегії економічного розвитку регіонів
2. Поясніть причини нерівномірного розвитку регіонів
3. Розкрийте сутність поняття «проблемний регіон».
4. Назвіть основні якісні показники проблемних регіонів.
5. Розкрийте сутність відсталих регіонів. Наведіть приклади.
6. Розкрийте сутність депресивних регіонів. Наведіть приклади.
7. Розкрийте сутність прикордонних регіонів. Наведіть приклади.
8. Розкрийте сутність поняття «Євро регіон». Поясніть необхідність вступу окремих регіонів України до нього.

Тема 9. Глобалізація та регіоналізація як закономірності розвитку сучасних регіонів економіки

- 9.1. Транснаціональні корпорації як наслідок глобалізації.
- 9.2. Вільні економічні зони.

9.1. Транснаціональні корпорації як наслідок глобалізації

У сучасних умовах розвитку економіки глобалізація охоплює всі сфери життя суспільства. Цей процес має об'єктивний характер і є результатом еволюції світової економіки, посиленням світогосподарських зв'язків.

Глобалізація – це процес, який не однозначно впливає на економіку країн світу: з одного боку, він приносить користь країнам з розвинутою економікою, з іншого, – має негативні наслідки у вигляді уповільнення темпів економічного зростання і посилення бідності в слаборозвинених країнах світу.

Формування нової глобальної системи пов'язано із створенням великих міжнародних ринків фінансового капіталу транснаціональних корпорацій (ТНК).

За визначенням ООН, **ТНК** – корпорація, що активно використовує тенденції міжнародного поділу праці та посилює процеси інтернаціоналізації світу.

ТНК виникли в результаті концентрації великого капіталу в межах конкретних корпорацій та розширення сфер їх діяльності на основі міжнародного поділу праці (МПП). Під ТНК слід розуміти функціонування в акціонерній формі великого фінансово-виробничого, науково-технічного, торгово-сервісного об'єднання, яке здійснює операції як в країні базування, так і за її межами.

Загальними рисами сучасних ТНК є:

2) міжнародний характер їх діяльності;

3) постійне вдосконалення структури в поєднанні з інтенсивною інвестиційною, інноваційною діяльністю;

4) широка диверсифікація (номенклатура продукції, робіт і послуг, зокрема банківських, нараховує кілька тисяч найменувань).

Історія виникнення ТНК сягає XIX ст. і охоплює декілька етапів:

I. – кінець XIX ст. – ТНК за організаційно-економічною формою і механізмом функціонування мають назву *картелі* та *синдикати*. Вони мали сировинний характер, були сформовані на колоніальних територіях і постачали в метрополії дешеву сировину, матеріали, робочу силу.

II. – початок XX ст. – Розвиток ТНК пов'язаний з НТП, а саме з виготовленням продукції міського призначення; за організаційно-економічною формою ТНК стають трестами.

III. – середина XX ст. – поширення НТП у периферійній зоні світової економіки, посилюється роль фінансового капіталу, і виникають *концерни* та *конгломерати*. Вони заклали умови появи міжнародного виробництва і міжнародного поділу праці.

IV. – кінець XX ст. – поява сучасних ТНК, які встановлюють конкуренцію на світовому ринку, поділяючи його між небагатьма такими же великими ТНК; створення єдиної системи міжнародного управління бухгалтерського обліку та аудиту. Україна перейшла на міжнародну систему обліку та аудиту з 01.01.2000 р.

Нині склалася така ситуація, за якої *ТНК контролюють:*

1/2 – світового виробництва;

3/4 – міжнародної торгівлі;

4/5 – ринку інтелектуальної власності;

90% – ринку сировини.

У 1974 році в рамках ООН було прийнято завдання розробити *кодекс поведінки ТНК*, який мав включати такі *правила*, як:

- 1) повагу до суверенітету в країні базування;
- 2) підпорядкування її законам;
- 3) врахування економічних цілей і завдань економіки країни, в якій вони здійснюють свою діяльність;
- 4) повагу до соціально-культурних цінностей і віросповідання;
- 5) утримання від практики корупції тощо.

9.2. Вільні економічні зони

Новим територіальним проявом регіоналізації є створення вільних або спеціальних економічних зон. Вони стали розвиватися після Другої світової війни майже у всіх країнах світу і на початку ХХ ст. їх кількість перевищила 2000.

Вільна економічна зона (ВЕЗ) – частина території однієї держави у межах якої існує спеціальний пільговий режим господарювання і зовнішньої економічної діяльності. На цій території ввезені товари розглядаються як об'єкти, що знаходяться за межами національної митної системи і не підлягають звичайному митному оподаткуванню.

На сучасному етапі *за допомогою ВЕЗ вирішуються такі завдання*, які спрямовані на розвиток регіональної економіки:

- нарощування експортного потенціалу регіону;
- збільшення інвалютних надходжень держави;
- використання сучасних систем управління виробництвом і професійного досвіду;
- активізація спільно з іноземними інвесторами підприємницької діяльності;
- прискорення соціально-економічного розвитку, як окремих регіонів, так і галузей економіки;
- залучення економіки регіону і держави в цілому в систему світогосподарських зв'язків;
- створення нових додаткових робочих місць, вдосконалення соціальної інфраструктури тощо.

Усі економічні зони – вільні та спеціальні, – що існують у світовій практиці поділяються на:

1) *зовнішньоторговельні* – це частина території держави, де товари іноземного походження можна зберігати, купувати або продавати без сплати митних зборів;

2) *комплексні виробничі зони* – частина території держави, на якій впроваджується спеціальний пільговий режим економічної діяльності певних виробництв;

3) *науково-технічні зони* – зони, де існує спеціальний режим, орієнтований на розвиток НТП, стимулювання економіки регіону щодо впровадження інновацій у виробництво;

4) *туристично-рекреаційні* – зони, які створюються у регіонах, що мають багатий природний, рекреаційний та історико-культурний потенціали;

5) *банківсько-страхові (офшорні зони)* – це зони з особливо сприятливим режимом, який застосовується для банківських та страхових операцій в іноземній валюті для обслуговування нерезидентів;

6) *зони прикордонної торгівлі* – частина території держави на кордоні з прилеглими країнами, де існує спрощений порядок перетинання кордону та торгівлі;

7) *зони експортної промисловості* – частини країни, де товари, запасні частини для машин і обладнання з різних частин світу завозять без мита для подальшого складання і експорту готових виробів;

8) *комплексні спеціальні* – зони, які об'єднують елементи зон різних типів.

На сьогоднішній день темпи ВЕЗ складають з 130–175%. Території, на яких створені ВЕЗ, повинні відповідати певним вимогам:

- мати сприятливе транспортно-географічне розташування;
- розміщуватися поблизу чи мати розвинуту мережу комунікативно-транспортних сполучень;
- бути наближеними до державних кордонів;
- мати достатній ресурсний потенціал;
- не мати обмежень екологічного характеру.

Зазначеним вимогам створення і розташування ВЕЗ відповідають такі регіони України:

- зовнішньоторговельні: Закарпатська, Львівська, Одеська, Миколаївська, Херсонська області, АРК;
- для виробничих ВЕЗ: майже всі промислові регіони України;
- для науково-технічних ВЕЗ: Київ, Харків, Одеса, Львів і всі прилеглі до них території;
- для туристично-рекреаційних: АРК, Закарпатська, Львівська, Волинська, Чернігівська, Івано-Франківська області тощо.

Основні терміни:

банківсько-страхові (офшорні) економічні зони,
вільна економічна зона,
глобалізація,
зовнішньоторговельні економічні зони,
зони експортної промисловості,
зони прикордонної торгівлі,
комплексні виробничі економічні зони,
комплексні спеціальні економічні зони,
науково-технічні економічні зони,
транснаціональна корпорація,
туристично-рекреаційні економічні зони.

Контрольні питання

1. Надайте визначення глобалізації та поясніть причини її виникнення.
2. Розкрийте сутність транснаціональних корпорацій та умови їх виникнення.
3. Назвіть загальні риси сучасних ТНК.
4. Розкрийте етапи виникнення ТНК.
5. Назвіть основні правила поведінки ТНК.
6. Поясніть сутність вільних економічних зон та причини їх виникнення.
7. Назвіть основні завдання, які вирішуються за допомогою ВЕЗ.
8. Назвіть види економічних зон та наведіть приклади.

Тема 10. Транскордонне співробітництво

- 10.1. Транскордонне співробітництво: сутність і завдання.
- 10.2. Організаційні форми ТКС.
- 10.3. Єврорегіони України; їх значення для економіки України.

10.1. Транскордонне співробітництво: сутність і завдання

Характерною рисою сучасної Європи є швидкий розвиток міжнародного співробітництва регіонів, яке чинить вагомий внесок у зміцнення демократичної та політичної стабільності, а також впливає на економічний, екологічний, культурний та соціальний розвиток регіонів.

ТКС в Європі почало активно розвиватися у 50-х роках ХХ ст., коли представники багатьох прикордонних регіонів почали зустрічатися для обговорення можливостей ліквідації кордонних бар'єрів та подальшого розвитку транскордонної співпраці.

Транскордонне співробітництво (ТКС) – спільні дії спрямовані на встановлення економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, культурних та інших відносин між територіальними громадами, їх представницькими органами, місцевими органами виконавчої влади України та територіальними громадами, відповідними органами влади інших держав у межах компетенції визначеної їх національним законодавством.

Особливістю ТКС є:

- наявність кордону і необхідність його облаштування;
- спільне використання природних ресурсів;
- спільне вирішення проблем екологічної безпеки;
- взаємне спілкування населення сусідніх держав;
- значно вище навантаження на інфраструктуру (дороги, зв'язок, сферу обслуговування, придорожню інфраструктуру тощо).

ТКС здійснюється на суміжних територіях принаймні двох сусідніх держав. У цьому випадку мова йдеться про **транскордонний регіон** – певна територія, що охоплює прикордонні адміністративно-територіальні одиниці сусідніх держав.

Основною метою ТКС є усунення економічних, соціальних, правових та адміністративних бар'єрів, спричинених кордонами, згладжування диспропорцій у рівнях розвитку прикордонних регіонів. ТКС означає співпрацю суміжних територій сусідніх держав, при чому визначальним є наявність кордону між співпрацюючими територіями.

Основні завдання ТКС можна визначати так:

1. ТКС в інтеграційних процесах забезпечує можливість прискорення вирівнювання життєвого рівня населення прикордонних територій та досягнення вільного руху товарів, людей і капіталів через кордон до повної інтегрованості простору.

2. ТКС сприяє мобілізації місцевих ресурсів та їх ефективному використанню з метою підвищення життєвого рівня населення прикордонних територій.

3. ТКС відіграє важливу роль як «полігон» для випробування та адаптації європейського законодавства, обґрунтування підвищення ролі регіонів та механізмів їх фінансової підтримки.

Європейською конвенцією встановлено, що *суб'єктами ТКС* виступають територіальні общини або органи влади, які здійснюють місцеві або регіональні функції та визначаються внутрішнім законодавством кожної держави-учасниці співробітництва.

Закон України «Про транскордонне співробітництво» визначає *суб'єкти ТКС* як територіальні громади, їх представницькі органи, місцеві органи виконавчої влади, що взаємодіють з територіальними громадами та відповідними органами влади інших держав у межах своєї компетенції, встановленої чинним законодавством та угодами про ТКС.

Учасниками ТКС є суб'єкти господарської діяльності, науково-дослідні, освітні та культурні заклади, медичні установи, громадські та релігійні організації, окремі громадяни прикордонних адміністративно-територіальних одиниць, які здійснюють транскордонну співпрацю.

10.2. Організаційні форми ТКС

Враховуючи набутий європейський і вітчизняний досвід, стає необхідною систематизація організаційних форм ТКС.

Залежно від цілей, завдань, масштабу, характеру тощо ТКС виділяють такі його форми:

1) *одноразові заходи ТКС*, спрямовані на досягнення певної мети (коли вона досягається, співпраця припиняється);

2) *довготривале ТКС*, яке ґрунтується на використанні внутрішніх переваг і можливостей або наявних ресурсів прикордонних регіонів.

Європейський та вітчизняний досвід дозволяє виокремити форми ТКС залежно від їх *організаційного змісту*:

- угоди про транскордонне співробітництво;
- спільні проекти та програми;
- сврорегіони;

- робочі співдружності;
- безпосередні зв'язки учасників ТКС, інші форми, які суб'єкти ТКС можуть обирати (або в які можуть перерости довготривалі транскордонні взаємовідносини) в межах повноважень, наданих їм національним законодавством (за взаємним погодженням сторін).

10.3. Єврорегіони України; їх значення для економіки України

Європейська практика ТКС оперує головним чином результатами діяльності такої організаційної форми, як *єврорегіони*.

Під поняттям «*єврорегіон*» (ЄР) слід розуміти форму ТКС між територіальними общинами або місцевими органами влади прикордонних регіонів двох або більше держав, що мають спільний кордон, спрямовану на координацію взаємних зусиль і здійснення узгоджених заходів у різних сферах життєдіяльності. Все це здійснюється відповідно до національних законодавствчих норм міжнародного права для розв'язання спільних проблем і в інтересах людей, які населяють його територію.

Особливостями діяльності єврорегіональних об'єднань є:

1) *правові*: створення ЄР не передбачає виникнення адміністративно-територіального утворення зі статусом юридичної особи; правова регламентація діяльності ЄР здійснюється відповідно до чинного законодавства країн-учасниць; керівний орган ЄР – орган ТКС – виконує лише координаційну функцію і не має владних повноважень, а також не підміняє собою місцеві органи влади;

2) *політичні*: не вступає в протиріччя до загальнодержавних інтересів і не є наддержавним об'єднанням;

3) *культурно-історичні*: для прикордонних територій, що входять до складу ЄР, як правило, властиве спільне історичне минуле та проживання етнічних груп, які мають споріднену культурну спадщину, родинні зв'язки;

4) *географічні*: розташовані на території прикордонних адміністративно-територіальних одиниць суміжних держав і мають периферійний характер. Доволі часто переходять до розряду депресивних.

Основні терміни:

єврорегіон,
суб'єкти транскордонного співробітництва,
транскордонне співробітництво,
транскордонний регіон

Контрольні питання

1. Розкрийте сутність ТКС.
2. Назвіть особливості ТКС.
3. Поясніть основну мету та завдання ТКС.
4. Обґрунтуйте основні завдання ТКС.
5. Надайте визначення «суб'єктам» ТКС та назвіть основних його

учасників.

6. Назвіть форми ТКС залежно від цілей, завдань, масштабу, характеру тощо, а також від організаційного змісту.

7. Розкрийте сутність євро регіону та його значення для економіки України.

8. Розкрийте особливості діяльності євро регіональних об'єднань.